

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

3 april 1968

53e jrg.

No. 2638

Versijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Drs. A. Kuyvenhoven:

UNCTAD-II 297

Prof. Dr. P. J. A. ter Hoeven:

De hypotheek van de werkloosheid 298

Drs. J. Timmers:

Het einde van de goudwisselstandaard? (II) 301

Ir. B. van Dam:

Zuivelpolitiek in de E.E.G. 305

Drs. R. Iwema:

MISHANdeling van het nationaal inkomen 307

Ingezonden stuk:

H. Bamberg: Dienstplichtbelasting, met een naschrift van *Drs. A. A. Soetekouw* en *H. Volten* 308

Mededelingen 310

Prof. Dr. C. D. Jongman:

Geld- en kapitaalmarkt 312

UNCTAD-II

De resultaten van de tweede wereldhandelsconferentie in New Delhi zijn niet meegevallen. Sterker nog, door de ontwikkelingslanden wordt ronduit van een teleurstelling gesproken. Raul Prebisch is van mening dat de conferentie een groot vacuüm heeft achtergelaten omdat ze gefaald heeft in het opstellen van een wereldwijde ontwikkelingsstrategie. Nu behoort ook Prebisch tot die categorie van beroepspessimisten die „ervoor betaald worden zich zorgen te maken” en met zijn uitspraken is het dus oppassen. Laten we daarom eerst de belangrijkste resultaten bezien.

1. Over de agrarische grondstoffen is een uitgebreid akkoord bereikt, dat met name voorziet in een tijdschema voor afzonderlijke onderhandelingen over een negentiental grondstoffen, waaronder cacao, oliën en vetten, natuurlijke rubber, harde vezels en jute. Voorts zal door de internationale financiële organisaties een studie worden ondernomen over de prijsstabilisatie van grondstoffen. Bovendien zal getracht worden de arme landen stabilere exportmogelijkheden te geven door middel van marktregelingen.

2. Met betrekking tot de preferenties, het meest controversiële agendapunt van de conferentie, is besloten een speciale UNCTAD-commissie in het leven te roepen. Deze commissie zal deel uitmaken van de Wereldhandelsraad en tot taak hebben plannen uit te werken om te komen tot preferentiële invoerrechten voor de verwerkte landbouwproducten uit de ontwikkelingslanden. Expliciet is in de slotresolutie vermeld dat het niet gelukt is op hoofdzaken ook maar enige vooruitgang te boeken. Slechts ten aanzien van de invoer van industrieproducten uit de arme landen is in beginsel overeenstemming bereikt.

3. Overeengekomen is de ontwikkelingshulp zodanig op te voeren dat deze in 1975 één procent van het bruto nationaal produkt bedraagt. De vooruitgang is hier begrepen in een wijziging van het bedrag waarover de hulp wordt berekend. Tot nu toe was dat het netto nationaal inkomen. Voorts is gepleit voor verzachting van de voorwaarden waaronder de hulp wordt verleend. Door de communistische landen is het gehele voorstel afgewezen; vele westerse landen hebben een voorbehoud gemaakt met betrekking tot het jaartal.

4. Ten aanzien van de supplementaire financiering is bereikt dat de intergouvernementele commissie zal doorgaan het voorgestelde schema te bestuderen. Enige vooruitgang is nauwelijks geboekt.

De beoordeling van deze resultaten blijft uiteraard een subjectieve zaak. Zeker in Nederland zal er veel ach-en-wee geroepen worden door diegenen die van UNCTAD-II een volslagen ommekeer in de internationale verhoudingen hadden verwacht. Maar ook teruggebracht tot normale proporties blijft UNCTAD-II een tegenvaller. De bereidheid van de rijke landen om tot concrete afspraken te komen is niet groot gebleken, zowel van de westerse landen als van het Oostblok. Met name de laatste hebben van tijd tot tijd enige fraaie ideologische staaltjes ten beste gegeven als het er om ging afwijzing van voorstellen te argumenteren: kapitaalhelp gaat slechts de „kapitalistische” landen aan, die een koloniaal verleden te vereffenen hebben, supplementaire financiering en financiering van buffervoorraden zijn kapitalistische uitdenksels tot marktbeïnvloeding die niet in een communistisch systeem passen. Maar ook de westerse landen hebben door onderlinge onenigheid (de verhoging van de hulp is vooral door Frankrijk, dat zelf veel geeft, gepousseerd, om Engeland en Amerika een hak te zetten ten aanzien van het preferentievraagstuk) of door interne moeilijkheden het laten afweten. Zodat UNCTAD-II de geschiedenis zal ingaan onder de naam: Under No Circumstance Take Any Decision.

A. Kuyvenhoven

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

De hypotheek van de werkloosheid

Nederland maakt een cultureel moderniseringsproces door. Heftige botsingen en trage slijtage hollen het conventionele patroon van waarden en normen uit. Allerlei eerbiedwaardige instituties en zorgvuldig ingekapselde levens-terreinen worden aan een kritische toetsing onderworpen. Veelal gaat dat in een directe stijl, de dingen worden bij de naam genoemd, er bestaat geen behoefte aan verhulling.

Wil men door de korst van de traditie heenbreken, dan zijn vriendelijke welwillendheden onmachtig. Bij alle onderhoudswerkzaamheden moet worden afgebroken en vernieuwd. De schokeffecten hebben in zoverre resultaat, dat de fronten pro en contra vernieuwing zich duidelijker gaan aftekenen. De modernisering is daarmee in een nieuwe fase getreden.

WERKLOOSHEID EN DESINTEGRATIE

Dergelijke omwentelingen kunnen echter het zicht doen verliezen op veranderingen, welke op een minder opvallende wijze verlopen. Het schokkende en het afzichtelijke zijn evenwel niet per definitie altijd en alleen de aandacht waard. Er zijn nog immer de alledaagse problemen van de gewone man. Zij zijn niet opwindend, weinig schokkend en zelden spectaculair. Toch mag men hun betekenis voor de toekomst niet onderschatten. Later, soms vele tientallen jaren later, kunnen de gevolgen aan de oppervlakte komen. Bij geen verschijnsel is dit duidelijker te constateren, dan bij een enigszins langdurige periode van werkloosheid. Ook nu nog wordt de onderzoeker keer op keer geconfronteerd met de ruïneuze gevolgen, welke de werkloosheid van de jaren dertig heeft achtergelaten. Wantrouwen en cynisme, op zijn best nog een afwachtende twijfel, zijn tot vaste bestanddelen in de denkwereld van veel oudere arbeiders geworden. Deze trek in het arbeidersdenken, waarnaar bij mijn weten in Nederland helaas nog nooit een systematisch onderzoek is ingesteld, verklaart veel van de weerstanden tegen vernieuwingen. Daar de bittere ervaringen uit die jaren, met de wijze lessen die daaruit volgen, van generatie op generatie worden overgedragen, kan men bijna spreken van een wrekend collectief geheugen. Nu moet worden toegegeven, dat in die jaren ernstige schade aan de arbeiders is toegebracht. Studies uit die tijd spreken van emotionele instabiliteit, een afstompend minderwaardigheidsgevoel, geestelijk verval, verlies van culturele belangstelling, een knagend besef van hopeloosheid en machteloosheid, ondergraven van zelfvertrouwen. Geleidelijk woekerde een desintegratieproces voort, dat ergens uitmondde in apathie en ontreddering. Veel minder dan men zou verwachten op het eerste gezicht, heeft deze sfeer van dofheid en vaalheid tot politiek extremisme geleid. Zoals alles heeft ook de politiek haar betekenis verloren. Massale langdurige werkloosheid is slechts de stoffering voor elkaar bestrijdende minderheden van politieke extremisten. Alleen indirect, via de hopeloosheid en de apathie, is het een factor van politiek belang ¹⁾.

Deze wanhoopssituatie is geactiveerd in de bestedingsbeperking van 1957. De forse maatregelen van toen zijn wellicht — ook dit stukje economische politiek moet nog zijn geschiedschrijver vinden — iets te drastisch opgezet. Van verschillende vakbondsbestuurders heb ik gehoord over dramatische vergaderingen, waarin zij aan hun leden de onvermijdelijke noodzaak van een krachtig ingrijpen moesten uiteenzetten. Dit gaf enorme weerstanden. Zij zouden het niet meer opnieuw willen doen. Toen immers is de grote breuk ontstaan in de naoorlogse sociale verhoudingen, die tot op dat moment als een joint venture konden worden beschouwd. Plotseling bleek het toch allemaal — zo schijnen veel arbeiders het te hebben ervaren — op een onrechtvaardige verdeling van de lasten neer te komen. Opnieuw! De samenwerking met de werkgevers van de erkende organisatie — kenmerkend de „knipoojesbond” genoemd — bood niet afdoende zekerheid. Erger nog, de eigen bestuurders leken in het andere kamp te zijn beland. Dat was verraad door je eigen mensen. De bestedingsbeperking is daarom een grote sociaal-politieke blunder geweest, wat ook de geweldige economisch-politieke voordelen mogen zijn. Toen is de basis gelegd voor de huidige vertrouwenscrisis.

En nu? Langzamerhand begint de situatie enkele hoogst onaantrekkelijke aspecten te vertonen. Enig cijfermateriaal, verstrekt door het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid, kan hier dienstig zijn. Medio 1966 begon zich de werkloosheid af te tekenen, die geleidelijk is opgelopen tot rond 113.000 personen, hetgeen 2,9 pCt. van de afhankelijke beroepsbevolking is. Uiteraard zijn deze cijfers van februari 1968 niet voor het seizoen gecorrigeerd, want in dit betoog gaat het om de feitelijke werklozen. In Drenthe, Limburg en Groningen liggen de percentages aanzienlijk boven het landelijk gemiddelde, waarbij nog moet worden aangetekend dat in die provincies regio's met zeer hoge aantallen werklozen voorkomen. De concentratie in bepaalde bedrijfstakken — bouw, textiel e.d. — is eveneens bekend. Alle cijfers geven nog een relatief gunstig beeld, omdat een deel van het latente aanbod, zoals jongeren, vrouwen, minder geschikten, thans niet is geregistreerd, doch in een tijd van hoogconjunctuur wel deel uitmaakt van de werkende bevolking. Hier dringen zich meteen enkele vragen op. Vragen over de doelmatigheid van het regionaal-economische beleid, over een vroegtijdige signalering van structureel-zwakke of overbezette bedrijfstakken, over de betekenis van een latente arbeidsreserve. De antwoorden op die vragen zijn niet slechts van nut voor het verklaren van het verleden, maar meer nog voor het voeren van een effectiever beleid in de toekomst. Een consequent gevoerde arbeidsmarktpolitiek wacht niet af totdat zich ernstige verstoringen vertonen, doch dient daarop vooruit te lopen en ze te voorkomen of te verzachten. Een voorbeeld moge dit verduidelijken. Zo toont de

¹⁾ P. Eisenberg en P. F. Lazarsfeld: „The psychological effects of unemployment”, *Psychological Bulletin*, vol. blz. 35, 1938, 358-390.

recente interessante studie *Bouwperspectief* aan, dat op de verschillende deelmarkten van de bouwnijverheid de vraag naar arbeid in allerlei opzichten een andere structuur zal verkrijgen ²⁾. Het beleid kan op dergelijke ontwikkelingen inspelen, zodat een redelijk goede aansluiting van vraag en aanbod ontstaat. Aan dit type arbeidsmarktpolitiek heeft het echter ontbroken. Het is immers moeilijk aan-nemelijk te maken, dat zowel de regionale als de bedrijfs-taksgewijze spreiding van de tegenwoordige werkloosheid bijzonder verrassend is. Te dikwijls zijn deze gebieden en deze bedrijfstakken daarvoor al in studie geweest.

WERKLOOSHEIDSDUUR

Belangrijker dan die beleidsvragen zijn echter de ervaringen van de werklozen zelf. Een ruwe indicatie hiervoor geeft de duur van inschrijving van de geregistreerde arbeidsreserve. Van de 113.020 ingeschreven mannen en vrouwen blijken er 51.255 — dus ruim 45 pCt. — drie maanden of langer te zijn ingeschreven. Dit getal geeft te denken. Het was overeenkomstig de verwachtingen uit vooroorlogse studies wel duidelijk geworden, dat de duur van de werkloosheid een belangrijke factor is voor de verklaring van de psychische afbraakprocessen. Men neme nu drie maanden, uiteraard geheel hypothetisch, als een grens, waarbij iemand zijn hoop opgeeft, nog spoedig werk te vinden. Hij heeft in die periode ruimschoots gelegenheid gehad, zijn kansen op de arbeidsmarkt te verkennen. Dat punt is zelfs waarschijnlijk al na een maand bereikt. Voor het vastleggen van een grens, waar de mogelijkheid van ernstige spanningen sterk toeneemt, is de driemaandelijke periode dus een voorzichtige keus. Relateert men dit nu aan de leeftijd, dan krijgt men het volgende beeld van de toestand per eind februari 1968:

Arbeidsreserve met inschrijvingsduur van drie maanden of langer

	absoluut	in pCt. van leeftijdsklasse
onger dan 19 jaar	2.368	0,5
20 t/m 24 jaar	7.496	0,9
25 t/m 39 jaar	15.062	1,3
40 t/m 49 jaar	9.340	1,5
50 t/m 64 jaar	16.989	2,5
Totaal	51.255	1,3

De percentages tonen het aandeel van de werklozen in de afhankelijke beroepsbevolking van de onderscheiden leeftijdsklassen. De invloed van de leeftijd is evident: naarmate men ouder is, neemt het risico van langdurige werkloosheid toe. Dit gegeven is in overeenstemming met de meeste onderzoeken van de arbeidsmarkt, waarbij als grens voor moeilijke plaatsbaarheid een leeftijd van rond de 45 jaar werd gevonden. Of men nu mag concluderen, dat zo de natuurlijke ontwikkeling automatisch zorgt voor een verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd, staat niet vast. Er is blijkbaar sprake van een doorstromingsproces, waardoor, na een korter of langer verblijf in het werklozenbestand, men opnieuw werk vindt. Naar schatting zou toch 60 à 70 pCt. van de werkzoekenden weer binnen 6 maanden aan de slag komen. Het cijfermateriaal doet evenwel vermoeden, dat juist in de oudste groep die doorstroming het kleinst is. Er worden dus wel ouderen uitgeschakeld, doch hun aantal is weinig omvangrijk.

Dat overigens ook de jeugdwerkloosheid nauwelijks tot

een gematigd optimisme aanleiding kan geven, heeft de recente regeringsnota wel aangetoond. Er is ondertussen weliswaar enige verbetering. Niettemin was eind februari 1968 van de categorie werklozen jonger dan 19 jaar 68 pCt. en van de categorie 19 t/m 24 jaar 73 pCt. een maand of langer werkloos. Zij vormden 1,3 pCt., resp. 2,0 pCt. van hun leeftijdsklasse, voor zover die tot de afhankelijke beroepsbevolking is te rekenen. Hun geografische spreiding is duidelijk: concentratie in de zwakke provincies. Een deel van de jongere geschoolden is gedwongen geplaatst in een niet passend beroep. De iets grotere kwetsbaarheid van de categorie 19 t/m 22 jaar, welke de regeringsnota toeschrijft aan onvoldoende vakbekwaamheid, kon dus wel eens net zo goed aan geheel andere oorzaken zijn te wijten. Zonder exact onderzoek, waarbij een groep personen van maand tot maand gevolgd wordt in zijn feitelijk arbeidsmarktgedrag, zijn weinig klemvaste conclusies te trekken. Vast staat in elk geval, dat een niet onaanzienlijk aantal jeugdigen thans, aan het begin van zijn loopbaan, een min of meer langdurige werkloosheidservaring opdoet. De doorstroming is groot, de werkloosheidsduur niet kort. De deelname aan het arbeidsproces verloopt schoksgewijs. De inschakeling doet al even dubieus aan als de uitschakeling.

EEN IDEOLOGIE VAN HET BEHOUD?

Er zijn veel meer cijfers, waarover nog allerlei te zeggen zou zijn. Het is hier niet nodig daarop verder in te gaan. Belangwekkender zijn enkele andere aspecten. Ten eerste is er de reactie van de verantwoordelijke beleidslieden. In de laatste Miljoenennota werd gewaagd van „gerichte maatregelen” ter bestrijding van de ongelijkmatig verdeelde werkloosheid. Ondertussen is een aantal van dergelijke initiatieven genomen, doch zonder veel aanwijsbare resultaten. Er is wat geretoucheerd, zonder dat een programma van gerichte maatregelen, gekoppeld aan duidelijke criteria voor het meten van succes of mislukken, daarbij werd gehanteerd. De verzekeringen over de gerichte maatregelen, op zichzelf een bijzonder interessant denkbeeld, blijken meer en meer een justificatie voor een afwachtende houding te zijn. Daarbij speelt op de achtergrond mee het „structurele” karakter van deze werkloosheid. Globale maatregelen zijn ongewenst, ten einde in het Westen van het land geen evenwichtsverstoring te veroorzaken. De openheid van onze economie vraagt nauwlettende zorg voor het evenwicht op de betalingsbalans. Deze argumenten, waarmee overigens blijkbaar niet iedere econoom kan instemmen, kunnen juist of onjuist zijn. Dat is hier niet van belang. Zelfs al zouden deze meningen onbetwistbaar zijn, dan zou men nog alternatieve beleidslijnen kunnen ontwikkelen. Een landelijk programma voor structurele veranderingen is een dergelijk alternatief. Helaas kan men in de bemoeiingen met het Noorden of met Limburg niet de aanzet tot een dergelijk beleid herkennen. Om van Twente en Midden-Brabant maar geheel te zwijgen. Interessanter is daarom de vraag of op zichzelf juiste wetenschappelijke inzichten hier niet als verhulling van een politieke stellingname worden aangewend. De sociale functie van dergelijke wetenschappelijke inzichten dient men immers los te zien van hun waarheid of hun juistheid. Door het beklemtonen van structuur en evenwicht in politicus bepleit men de belangen van bepaalde groepen en

²⁾ Economisch Instituut Tilburg m.m.v. Zuid Nederlandse Aannemers Vereniging: *Bouwperspectief*, 1968.

schaadt men de belangen van andere groepen. Die termen hebben in de huidige omstandigheden een crypto-apologetische betekenis. Dergelijke opvattingen hebben thans onder andere de sociale functie een rechtvaardiging te leveren voor het uitblijven van krachtiger maatregelen tegen de werkloosheid. Zij vormen een onderdeel van de ideologie van het behoud.

Tegen dit type beleid is weinig in te brengen, zolang een redelijke afweging van kosten en baten heeft plaatsgevonden. Of die afweging, hetwelk uiteraard een politieke zaak is, inderdaad ooit is verricht, mag evenwel worden betwijfeld. Nog nooit zijn, behalve dan in wat vage termen, de kosten van de werkloosheid gemeten. Vooral niet die kosten, welke aangeven, wat men deze mensen, die ruim honderdduizend werklozen, eigenlijk aandoet. Nu is er reeds gewaarschuwd, uiteraard van werkgeverszijde!, om niet in ongenueanceerde of emotionele termen over de werkloosheid te denken. Dat lijkt een verstandige raad. Vandaar dat gevoelens van machteloosheid, psychische desorganisatie of verstoring van de gezinsverhoudingen hier buiten discussie zullen blijven³⁾. Er is echter meer. Voor het concipiëren van een economische politiek is er een aantal kosten, dat nagenoeg altijd buiten de beschouwing blijft. Iedere langdurige werkloosheidsperiode kweekt een aantal houdingen aan, die voor het welslagen van een toekomstige economische politiek zeer nadelig kunnen zijn. Men komt door de fouten die men nu maakt met een hypotheek te zitten, waarvan rente en aflossing de loyale medewerking van de arbeiders tot een steeds onwaarschijnlijker zaak maken. Zolang dergelijke factoren niet in de beschouwing zijn betrokken, kan van een billijke afweging van kosten en baten geen sprake zijn. De kosten worden vrij eenzijdig op één groep afgewenteld, zonder dat men de gevolgen in de calculatie betreft. Tot op heden is door de verantwoordelijke personen zelfs nagelaten, zich een scherp en realistisch beeld te vormen van dit kostenaspect. Bewogenheid, bekommernis en medeleven zijn in dit opzicht onvoldoende en overbodig.

Enkele illustraties mogen duidelijk maken, dat men deze problematiek ten onrechte heeft verwaarloosd. Ten eerste ziet men spanningen op institutioneel terrein. Het overlegorgaan van de vakcentralen heeft reeds vroeg en herhaaldelijk geprotesteerd tegen dit beleid. Er is lange tijd gepleit voor een Raad voor de Werkgelegenheid. Op verschillende regionale congressen is duidelijke taal gesproken. Veel concreets is van deze activiteiten niet gekomen. Of dat het vertrouwen in de gebaande institutionele wegen zal hebben vergroot, is nauwelijks aan te nemen. Bij de individuele organisaties lijkt de stemming nog minder opwekkend. Hun bestuurders zijn in de loop van de laatste jaren nogal wat illusies kwijtgeraakt. Hun houding is radicaler geworden, hun vertrouwen in de erkende wegen ondergraven. In menig opzicht is het tekenend, dat de bonden van de bouwvakkers — uitgerekend de bedrijfstak met de grootste werkgelegenheidsproblemen — een demonstratie tegen het ministerieel loonbeleid organiseren. Is men daarmee op zijn uitgangspunt teruggekomen: moeten de problemen ten slotte toch weer op de straat worden beslecht? Hoe het antwoord op die vraag ook moge luiden, het geloof in de doelmatigheid van institutionele vormen is danig ondermijnd. Met deze kosten wordt te weinig rekening gehouden. Spanningen zijn ten tweede reeds geruime tijd bemerkbaar op het terrein van de houdingen van de arbeiders. De drang naar bestaanszekerheid, maar dan in de vorm van reële werkzaamheden, is bekend genoeg. Alleen onder die voorwaarde kan een institutioneel gebonden contract-

denken wortel schieten. Een langdurige werkloosheidsperiode ondermijnt deze voorwaarde, omdat daarmee de duurzame afhankelijkheid van onderneming en arbeidsmarkt scherp wordt ingeslepen. Arbeid blijkt, zo zou men die opvattingen kunnen samenvatten, toch koopwaar. Wellicht een bijzondere vorm van koopwaar, maar niettemin in principe afhankelijk van vraag en aanbod. Dit bevordert een situationeel marktdenken, waarbij de kansen moeten worden gegrepen, zodra die zich maar voordoen. Zekerheid bestaat niet; daarom dient elke mogelijkheid hier en nu te worden uitgebuit. Of dat nu betrekking heeft op de loonvorming in een tijd van hoogconjunctuur, dan wel bij de toepassing van de werkloosheidsvoorzieningen, tijdens conjuncturele aarzelingen, is van geen belang. Uiteraard stimuleert men daarmee het ontstaan van zwarte lonen, zodra men die maar kan binnenhalen. En even vanzelfsprekend ontwijkt en ontduikt men de voorschriften en de aanwijzingen van de organen van sociale verzekeringen en van arbeidsbemiddeling.

„Onordelijke toestanden op loongebied”, „arbeidsschuwheid” en „pendelmoeheid” krijgen pas reliëf tegen de achtergrond van dit situationeel marktdenken. Het zij toegegeven, dat hierop geen behoorlijk beleid te bouwen valt. Dit is geen basis voor een economische politiek, die ten slotte voor haar welslagen afhankelijk is van de medewerking van de economische subjecten. Als echter op dit moment hele provincies en hele bedrijfstakken door de werkloosheid worden geteisterd, dan kan men moeilijk veel anders verwachten. Zowel ouderen als jongeren maken, juist ook door de doorstroming in het werklozenbestand, voor korter of langer tijd kennis met hun overbodigheid en hun machteloosheid. Ook zij, die niet werkloos raken, leven onder de beklemmende druk, misschien zonder werk te komen. Over de terroriserende werking, die van deze angst uitgaat, mag men niet te licht denken. De effecten daarvan zijn ook in het Westen van het land te bemerken. Natuurlijk mag men bij het aantrekken van de bedrijvigheid op een voegzaam arbeidersbestand rekenen, doch blijkens eerdere ervaringen beklijft die onderworpenheid slechts ongeveer 1½ à 2 jaar. Daarna heeft men niet met institutioneel contractdenken, maar met situationeel marktdenken te maken. Dat zijn dan de direct economisch-relevante gevolgen van langdurige werkloosheid, die elke economische politiek tot een moeilijk voorspelbaar avontuur met vele marges doen uitgroeien. Ook deze kosten heeft men te betalen, want sancties hebben te weinig effect.

Economische politiek, zo zou men kunnen concluderen, waarbij het risico van een uitgebreide langdurige werkloosheid wordt genomen, dient ook de kosten op het gebied van institutionele relaties en van marktachtige houdingen in de afweging te betrekken. Dat is bepaald onvoldoende gebeurd. Ook op dit gebied is men hard aan modernisering toe. Daartoe is nodig:

1. dat werkloosheid niet als een zuiver economisch verschijnsel wordt benaderd, doch wordt beschouwd als een maatschappelijke ingreep, die een groot aantal economisch-relevante effecten heeft;
2. dat breed opgezet sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van langdurige werkloosheid wordt verricht, zodat een realistische en verantwoorde afweging van kosten en baten mogelijk wordt.

P. J. A. ter Hoeven

³⁾ Zie hierover G. J. Nijhof: „Collectief ontslag en psychische volksgezondheid”, *Maandblad voor de geestelijke volksgezondheid*, jrg. 22, 1967, blz. 140-150.

Het einde van de goudwisselstandaard? (II)*

Blijkens het communiqué der actieve leden van de goudpool op 17 maart jl. hebben de presidenten van de centrale banken van België, West-Duitsland, Italië, Nederland, Zwitserland, Engeland en Amerika besloten tot opheffing van de goudpool en tot splitsing van de goudmarkt in twee nieuwe goudmarkten, nl. een officiële en een vrije. De officiële goudprijs voor monetaire transacties blijft \$ 35 per ounce, doch op de vrije markt zal de prijs voor goud worden bepaald door vraag en aanbod.

Deze maatregel moest worden genomen om de wilde speculatie te beteugelen en om tijd te winnen ten einde de stabiliteit op de valutamarkten te herstellen. De instelling van de dubbele goudmarkt houdt uiteraard een instabiliteit in, die men hoopt te beheersen door de afspraak dat men voortaan geen goud aan monetaire autoriteiten zal verkopen ter vervanging van goud dat op particuliere markten (tegen hogere prijzen) werd verkocht. In wezen betekent dit dat de vrije omwisselbaarheid van de dollar in goud is opgeheven, want bij de omruil van dollars in goud zal men niet aan een zekere „verantwoording” ten aanzien van de aanwending kunnen ontkomen.

Uit het communiqué is niet duidelijk of de nu bestaande dollarvorderingen bij de centrale banken nog in goud kunnen worden omgewisseld. Overigens zou Amerika met de haar ter beschikking staande voorraad deze omwisseling beslist niet kunnen realiseren. Aankoop van goud tegen een hogere prijs op de vrije markt om aan die verplichtingen te voldoen, kan de bestaande moeilijkheden alleen nog maar vergroten. Het is begrijpelijk dat Amerika alle hoop heeft gesteld op de „demonetisatie” van goud door de instelling van de speciale trekkingsrechten in het kader van het I.M.F. In het communiqué van de zeven centrale banken staat dan ook vermeld, dat het niet langer noodzakelijk wordt geacht goud van de markt te kopen, omdat de bestaande voorraad aan monetair goud voldoende is in verband met de komende totstandkoming van de *„mogelijkheid der bijzondere trekkingsrechten (de zgn. „special drawing rights”)*.

Tijdens de jongste jaarvergadering van het I.M.F. te Rio de Janeiro in september 1967 is men principieel overeengekomen tot instelling van de „special drawing rights” (S.D.R.). Op de bijeenkomst van de Ministers van de „Groep van Tien” eind maart te Stockholm zullen deze voorstellen definitief moeten worden.

Deze voorstellen vinden hun oorsprong in de overtuiging dat het huidige internationale geldstelsel niet adequaat functioneert.

DE BEDOELING VAN BRETTON WOODS

De basis voor het naoorlogse stelsel werd gelegd tijdens de besprekingen te Bretton Woods in 1944, die werden beheerst door de gebeurtenissen in de vooroorlogse periode als de val van de gouden standaard, de daarmee parallel lopende ineenstorting van de internationale handel en de daaruit voortvloeiende depressie. Daarbij werden opge-

richt het I.M.F. en de Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling (I.B.R.D.).

Werd de gouden standaard gekenmerkt door a. vaste wisselkoersen; b. de vrije internationale goubewegingen en c. een monetaire politiek die op een *extern* evenwicht was afgesteld, met de oprichting van het I.M.F. beoogde men de vestiging van een stelsel, waarvan de spelregels een herhaling van de monetaire en financiële chaos tussen de beide wereldoorlogen moesten voorkomen. Het aldus aanvaarde monetaire stelsel had ten doel: 1. met aanvaarding van een systeem van stabiele wisselkoersen en 2. door middel van internationale kredietverlening binnen het kader van het I.M.F. bij *tijdelijke* evenwichtsverstoringen, een gelijke prioriteit aan de *externe en de interne* stabiliteit der nationale economieën te kunnen verlenen. De nadruk dient daarbij nog wel op de *tijdelijke* evenwichtsverstoringen te worden gelegd. Voor langdurige kredietverlening werd immers naast het I.M.F. de I.B.R.D. opgericht. Voor gevallen, waarin sprake was van een fundamentele onevenwichtigheid, werd binnen het I.M.F. de mogelijkheid van wisselkoersaanpassing opengelaten.

De economische problemen van het herstel na de tweede wereldoorlog waren zo onvoorzienbaar groot dat het I.M.F. daarvoor geen oplossing kon bieden, ook al omdat het daartoe niet was ontworpen. De impuls tot de uiteindelijke wederopbouw van Europa werd gegeven door het Europese Herstelprogramma (E.R.P. of Marshall-plan) en mogelijk gemaakt door het tot stand komen van de Europese Betalingsunie (E.B.U.).

Het I.M.F. stond niet op zichzelf, doch was een aanvulling op een stelsel, dat in zijn praktische verschijningsvorm als de gouden kernstandaard is te omschrijven omdat:

- de monetaire autoriteiten van elk land de goudwaarde van de eigen nationale geldeenheid fixeren;
- de salderingen in het internationale betalingsverkeer uitsluitend door middel van goud plaatsvinden;
- de externe waarde der nationale geldeenheid primair wordt gehandhaafd. Dit laatste weliswaar niet automatisch als bij de gouden standaard, maar door het geheel der aanpassingsmethoden uit de economische politiek naar aanleiding van optredende fluctuaties in de goudreserves.

In technisch opzicht wordt er binnen een stelsel, dat is gebaseerd op een combinatie van het I.M.F. en de gouden kernstandaard voldoende tijd (namelijk 3 à 5 jaar) geboden om betalingsbalansonevenwichtigheden op te lossen. Deze combinatie zou het inderdaad mogelijk maken een onmiddellijke subordinatie van de interne aan de externe stabiliteit van een land, met alle desastreuze gevolgen van dien, te vermijden.

* I in *E.-S.B.* van 27 maart jl., blz. 280-282. Daarin dient een kleine correctie te worden aangebracht. Op blz. 281, rechterkolom, laatste alinea, derde regel staat: „ongeveer \$ 1 mrd.”. Dit moet echter luiden: „ongeveer \$ 10 mrd.”.

HET FALEN VAN DE OPZET VAN BRETTON WOODS

De vraag kan nu terecht gesteld worden, waarom dan na de tweede wereldoorlog deze combinatie van de gouden kernstandaard en I.M.F. toch geen voldoende basis voor een bevredigend functioneren van het internationale geldstelsel kon bieden. Prof. Dr. C. D. Jongman noemt met betrekking tot het I.M.F.-model' terecht drie redenen ¹⁾:

1. het zeer beperkte gebruik van wisselkoersaanpassingen in geval van een fundamentele onevenwichtigheid;
2. het vrij geringe gebruik van de in de I.M.F.-regeling opengelaten mogelijkheid de internationale kapitaalbewegingen te reguleren;
3. de grote, niet voorziene betekenis der sleutelvaluta's.

Deze drie punten vertonen bovendien een nauwe samenhang in die zin dat het eerste punt voortvloeide uit het laatste punt en dat de kapitaalbewegingen na 1958 juist het Amerikaanse betalingsbalanstekort veroorzaakten en daarmee de omvang der sleutelvaluta's deed toenemen.

De monetaire geschiedenis kent meerdere voorbeelden van het gebruik van sleutelvaluta's. De goudwisselstandaard na de eerste wereldoorlog werd door de conferentie van Genua in 1922 aanbevolen wegens het toen eveneens veronderstelde tekort aan goud voor de officiële reserves. De oorzaak van dit tekort aan goud aan de aanbodzijde was overigens niet alleen een daling in de wereldproductie van goud als gevolg van een algemene prijsstijging, maar mede een gevolg van een niet daarmee parallel lopende goudprijsverhoging.

DE PRIJS VAN HET GOUD

De reden waarom de prijs van het goud toen niet werd veranderd moet gezocht worden in de verdeling van de goudreserves na de eerste wereldoorlog. Zoals blijkt uit de volgende opstelling is Amerika sinds 1914 prijzetter van het goud geweest en is de dollar sindsdien niet meer op het goud, maar het goud op de dollar gebaseerd.

Aandeel van de Amerikaanse goudreserves
in de totale wereldgoudreserves ²⁾
(in pCt.)

1914	23
1918	39
1923	44
1928	37
1933	34
1938	57

Omdat de Verenigde Staten, ondanks een grote influx van goud na de eerste wereldoorlog, reeds jaren de prijs van het goud niet meer hadden veranderd, konden zij later vanwege het enorme verkregen vermogensbelang niet anders meer doen dan die goudprijs handhaven. De enige fundamentele verandering in de politiek van de Verenigde Staten met betrekking tot het goud sinds 1914 vond plaats in 1933, toen het goud uit de interne circulatie werd genomen en in handen van de regering werd gesteld, die de prijs van het goud toen substantieel verhoogde. „Contrairement au sterling, le dollar des Etats-Unis fut dévalué, non pas sous la pression de forces extérieures, mais dans une tentative délibérée d'améliorer les très graves conditions financières et économiques dans lesquelles la nouvelle administration assumait ses fonctions en mars 1933” ³⁾.

De prijs werd ten slotte door de *Gold Reserve Act* van januari 1934 op \$ 35 per ounce gebracht en is sindsdien op die waarde gehandhaafd. Het is belangrijk te onderkennen, dat in het systeem van de gouden kernstandaard de hoogte van de goudprijs zonder bezwaar als gevolg van het aanbod van de ter beschikking komende geproduceerde hoeveelheid kan veranderen. Die goudprijsverandering zal simultaan voor alle convertibele geldsoorten gelden. Een door een individueel land toegepaste goudprijsverandering komt dan evenwel neer op een wisselkoersaanpassing. Bezwaren tegen een algemene goudprijsverandering ontstaan eerst wanneer het monetaire goudbezit bijvoorbeeld door het gebruik van sleutelvaluta's geforceerd „scheef” is verdeeld. Zo zal in de huidige situatie een verandering in de goudprijs *a priori* omdat er sprake is van een goudwisselstandaard en *a fortiori* door het disproportionele goudbezit in de wereld, een oneerlijke verdeling van baten en lasten over de verschillende landen met zich brengen. Rueff beschouwt het daarom als „... a crime to speak of the change in the price of gold without speaking of the reimbursement of the dollarclaims, because the change of the price of gold has no other justification, it is only the means to liquidate a situation which is the result of our past errors” ⁴⁾. De zwaarwegende monetair-economische bezwaren van een dergelijke goudprijsverhoging werden overigens door Prof. S. Posthuma reeds duidelijk aangetoond ⁵⁾.

¹⁾ *De Economist*, 1966, blz. 678-698, inz. blz. 682 e.v.

²⁾ Société des Nations: *L'expérience monétaire internationale*, Genève 1944. Berekening aan de hand van *Annexes statistiques* I, IV, en blz. 100.

³⁾ *Ibidem*, blz. 145.

⁴⁾ J. Rueff en F. Hirsch: „The Role and the Rule of Gold; an Argument”, *Essays in International Finance* no. 47, Princeton University, Princeton (NJ) 1965, blz. 11.

⁵⁾ *De Economist*, 1966, blz. 723-748, inz. blz. 728 e.v.

(I.M.)

DE BIJZONDERE TREKKINGSRECHTEN

Kunnen de voorstellen, welke thans te Stockholm ter tafel liggen, de bestaande problemen werkelijk oplossen? Het uitgangspunt voor de creatie van de S.D.R. is steeds geweest dat er in de toekomst *mogelijkerwijze* een tekort aan internationale liquiditeiten zou ontstaan. Overigens heeft men tot nu toe een directe relatie tussen de omvang van de internationale handel en de omvang van die internationale liquiditeiten nog niet aangetoond.

Voorwaarden voor de instelling van deze bijzondere trekkingsrechten waren dan ook uitdrukkelijk dat:

- a. er inderdaad een tekort aan internationale liquiditeiten zou worden vastgesteld. Hieraan heeft men vooral onder druk van Amerikaanse zijde (begrijpelijk vanuit haar debiteurenpositie) via het thans voorgestelde automatisme van deze trekkingsrechten weten te ontkomen;
- b. eerst de betalingsbalanstekorten van de sleutelvaluta-landen zouden zijn opgeheven. Deze voorwaarde schijnt thans algemeen, behalve door Frankrijk, te zijn vergeten, mede gezien de spoed waarop vooral Amerika en de ontwikkelingslanden op de inwerkingtreding van deze hervorming aandringen.

De S.D.R. zijn te vergelijken met de traditionele trekkingsrechten in het kader van het I.M.F., doch verschillen wezenlijk slechts in de terugbetalingscondities. Om namelijk deze S.D.R. naast of in plaats van het goud ter saldering van betalingsbalanstekorten te kunnen gebruiken en te doen aanvaarden behoeft slechts gedeeltelijke terugbetaling (door middel van compromis op 30 pCt. gesteld) plaats te vinden. De traditionele trekkingsrechten hebben steeds slechts gediend om een directe goudsaldering te vermijden en tijd te geven een tijdelijke evenwichtsverstoring met het buitenland te corrigeren. Het eventueel toch moeten afstaan van goud fungeerde dan als een goede psychologische rem op een voortzetten van een onevenwichtige economische ontwikkeling.

De S.D.R. nu, die min of meer op dezelfde wijze als de andere trekkingsrechten worden gecreëerd, vormen uiteraard niet zo'n dergelijke rem. De creatie van een dergelijk betalingsmiddel berust op een veronderstelde analogie met het nationale papiergeld, dat in de gehele wereld het goudgemunte geld heeft vervangen. Die vervanging kon nationaal plaatsvinden omdat die het vertrouwen in de overheid en de centrale bank als basis heeft. Een I.M.F. is echter geen supranationale overheid. In het voorgestelde systeem kan bijvoorbeeld via het I.M.F. wel koopkracht worden gecreëerd, doch het is niet goed in te zien hoe deze is te beperken, zoals dat nationaal wel mogelijk is.

Het vorenstaande komt erop neer, dat men eigenlijk met de creatie van de S.D.R. de oplossing van het bestaande probleem als gevolg van het gebruik van sleutelvaluta's tracht uit te stellen, vooral omdat deze S.D.R., ondanks het feit dat zij een goudgarantie zullen krijgen en rentedragend zullen zijn, vanwege de wijze van creatie en de gedeeltelijke terugbetaling het wezen van krediet behouden

en derhalve nimmer het karakter van „owned reserves” als goud kunnen krijgen.

De uiteindelijke afloop van de besprekingen te Stockholm zal voor een belangrijk deel bepaald worden door de mate waarin de verschillende standpunten met elkaar in overeenstemming kunnen worden gebracht. Omdat de E.E.G.-landen in het nieuwe systeem een crediteurenpositie zullen gaan innemen, hebben deze landen een vetorecht bedongen, om zodoende nog een rem op de creatie van de S.D.R. te kunnen bewerkstelligen. De Franse regering heeft bovendien als voorwaarde gesteld, dat ieder lid, dat deze overeenkomst tekent, het recht moet hebben aan één of meer van deze tranches niet deel te nemen. Wanneer door middel van een compromis te Stockholm de instelling van de bijzondere trekkingsrechten toch op één of andere wijze, in de toekomst verzekerd lijkt, zal dit Amerika wel meer armslag kunnen bieden voor haar directe economische en monetaire politiek. De realisatie van de S.D.R. in de toekomst is echter, gezien de bestaande weerstanden, nog niet zeker omdat een eventuele overeenkomst te Stockholm door de onderscheidene parlementen zal moeten worden geratificeerd. Het is goed in dit verband te herinneren aan het feit, dat de Europese Defensie Gemeenschap in 1952 geen doorgang kon vinden, omdat het Franse parlement de gesloten overeenkomst achteraf niet goedgekeurde.

Het probleem dat thans werkelijk opgelost dient te worden, blijft dat het gebruik van sleutelvaluta moet worden beëindigd. Zulks impliceert dat het chronische Amerikaanse betalingsbalanstekort wordt opgeheven. De vastberaden politiek van de Amerikaanse regering om de waarde van de dollar door hiertoe geëigende fiscale en monetaire maatregelen te verdedigen en het met een hoge prioriteit nastreven van een aanzienlijke verbetering van de Amerikaanse betalingsbalans (aldus het communiqué der goudpoollanden) kunnen de gerechtvaardigde twijfel ten aanzien van het welslagen daarvan niet wegnemen.

GEEN HERVORMING MAAR CORRECTIE

Uitgaande van een evenredige verdeling der goudreserves kan de gouden kernstandaard tezamen met het I.M.F., eventueel aangevuld met officiële bilaterale kredietfaciliteiten voor plotseling optredende destabiliserende kapitaalbewegingen, een voldoende fundament voor een adequaat internationaal monetair stelsel vormen. Het gebruik van sleutelvaluta's dient daarbij terzijde te worden gesteld. Wezenlijk vereist deze benadering zelfs geen hervorming van het huidige stelsel, omdat immers de opzet daarvan reeds in 1944 gereed was; er zijn slechts correcties op bepaalde ontwikkelingen nodig.

Voorwaarde voor een dergelijke correctie zou dus zijn het uitschakelen der sleutelvaluta's, hetgeen — wil dat praktisch uitvoerbaar en politiek aanvaardbaar zijn — uiteraard slechts geleidelijk kan geschieden, ook al omdat een prijsverandering van het monetaire goud in dit stadium af te wijzen is. Dat zou betekenen dat het goud slechts langzaam aan een rol bij de verrekeningen van een deficit

(I.M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

kan gaan spelen. Wellicht zou een variant van het plan-Posthuma⁶⁾ het mogelijk maken nog uit de huidige impasse te geraken, vooral omdat het door de flexibiliteit ervan politiek meer acceptabel is dan welk voorstel ook dat tot nu toe is gedaan. Bovendien kan het als enig voorstel bogen op een reeds gerealiseerde praktische en succesvolle uitvoering in de vorm van de E.B.U. Het lijkt overigens niet onwaarschijnlijk dat reeds bij een gedeeltelijke vervanging van de sleutelvalutacomponent het verlies aan goud zijn uitwerking niet zal missen, ook al omdat, wanneer een regeling met betrekking tot een veranderde wijze van deficit-salderingen eenmaal door partijen is aanvaard, „Roosa-bonds” e.d. moeilijk meer zullen worden geaccepteerd en de door het wederzijds aanvaarde systeem opgelegde discipline wel zal moeten worden aanvaard.

Op deze wijze zou de huidige geforceerde „scheve” verdeling der goudreserves in de wereld kunnen worden opgeheven. Op dat moment zou met het verlaten van het gebruik van sleutelvaluta's, de uitkomst van latere goudprijsveranderingen als gevolg van de aangeboden hoeveelheden van bijv. nieuw geproduceerd goud niet bekend zijn en behoeft er ook geen vrees voor speculatie te bestaan. Het lijkt goed om in dit verband er aan te herinneren dat in 1937 (dus 15 jaar na de Conferentie van Genua) de Bank voor Internationale Betalingen in haar jaarrapport zelfs de wenselijkheid van een beheersing der goudproductie of een verlaging van de goudprijs overwoog in verband met de overvloed aan goud door ontpotting en een toegenomen productie! De pogingen om door de creatie van de S.D.R. het goud onbelangrijk te maken door het te trachten te „demonetiseren” en het te vervangen door wat men niet anders dan verguld papier kan noemen, betekenen in feite een maskering van de fouten van het huidige stelsel en een trachten het einde ervan uit te stellen.

CONCLUSIE

De huidige goudwisselstandaard houdt niet alleen het gevaar in van een steeds toenemend koersrisico en een inflatoire ontwikkeling ten laste van andere dan de sleutelvalutalanden, doch vooral ook dat van een uiterst labiele internationale kredietstructuur, welke technisch gezien tot een zelfde catastrofe als in de jaren dertig kan leiden.

De instelling van twee gescheiden goudmarkten wordt algemeen als een noodmaatregel gezien en kan uiteraard de bestaande labiliteit, die de laatste maanden duidelijk aan het licht is getreden, niet wegnemen. Het vertrouwen alom dat de voorgestelde creatie van speciale trekkingrechten binnen het I.M.F. wel de oplossing voor de bestaande problemen zal bieden, lijkt niet gerechtvaardigd en integendeel slechts de gevaren te vergroten.

Een hervorming van het huidige internationale monetaire stelsel lijkt niet zo zeer noodzakelijk, omdat een combinatie van de gouden kernstandaard en het I.M.F., zoals de opzet van Bretton Woods in 1944 was, voldoende fundament daarvoor vormt. Een correctie in de zin van het opheffen van het door het gebruik van sleutelvaluta's geforceerd „scheef” verdeelde monetaire goudbezit, alsmede het terzijde stellen van het gebruik van sleutelvaluta's, is echter wel voorwaarde voor een gezond internationaal geldstelsel.

Drs. J. Timmers

⁶⁾ S. Posthuma: „The International Monetary System” in *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, no. 66, september 1963, blz. 239-261, en *De Economist*, 1966, blz. 732.

In zijn artikel „Een bankroet van het melk- en zuivelbeleid?” in *E.-S.B.* van 28 februari 1968 heeft Prof. Frietema een vraagteken achter de titel van dit artikel geplaatst. Ik hoop dat hij zodoende een discussie op gang brengt, zowel in als buiten de zuivelsector, die tot een grondige bezinning leidt op de situatie waarin deze sector nu verkeert. Een openhartige waardering van het beleid tot dusver mag daarbij niet vermeden worden, maar belangrijker is het, om geleerd door de lessen uit het verleden, tot een zinvolle zuivelpolitiek voor de toekomst te komen. Ik ben het helemaal met Prof. Frietema eens wanneer hij aan het slot van zijn artikel zegt: „Aan een voortdurend „kurieren am Symptom” heeft de wereld geen behoefte”. In het onderstaande hoop ik een bijdrage tot deze discussie te leveren.

BEOORDELING VAN HET DOEL VAN HET ZUIVELBELEID

Met betrekking tot het waarderen van het zuivelbeleid in de E.E.G. meen ik, dat we onderscheid moeten maken tussen een oordeel over het doel dat voor dit beleid is gesteld en een antwoord op de vraag in hoeverre het gestelde doel is bereikt. Mijn oordeel over het doel van het zuivelbeleid in de E.E.G. is altijd geweest, dat dit te eenzijdig gericht is op het inkomen van de veehouders. In de considerans van de Verordening no. 13/64/E.E.G. van de Raad lezen wij o.a.: „Overwegende dat, om voor de producenten van de Gemeenschap de noodzakelijke waarborgen op het gebied van de werkgelegenheid en de levensstandaard te blijven verzekeren, jaarlijks in iedere Lid-Staat een richtprijs voor melk af boerderij behoort te worden vastgesteld”. Het hele systeem, van drempelprijzen, variërende heffingen bij import en restituties bij export, inleveringsmogelijkheid en stockage-regelingen voor boter en directe of indirecte subsidie van het gebruik van mager melkpoeder als grondstof voor kunstkalvermelk, zoals dit in bovengenoemde verordening is vastgelegd, is gericht op het bereiken van die richtprijs.

Subsidies aan producenten of consumenten zijn niet geoorloofd omdat het gehele markt- en prijsbeleid in de landbouw gericht is op de realisatie van het adagium dat de consument in de E.E.G. de kostprijs voor de landbouwproducten moet betalen. In deze politiek wordt dus eigenlijk maar één functie van de prijs van belang geacht. De prijs is namelijk alleen een middel om een zekere opbrengst per eenheid produkt te verkrijgen. Als regulator van de totale afzet in relatie tot de te verwachten productie worden de zgn. operationele prijzen (inleveringsprijzen enz.) niet gebruikt. Ik ben van mening dat dit een fundamentele fout in dit beleid is, omdat daardoor een andere doelstelling, welke voor de gemeenschappelijke landbouwpolitiek in het Verdrag van Rome is geformuleerd, nl. het verkrijgen van een stabiele markt, waardoor de voorziening gewaarborgd is tegen redelijke prijzen voor de consument, in het gedrang moest komen, althans wat betreft de markt voor zuivelproducten.

Verder ben ik van mening dat het beleid in de tijd te beperkt is. Het gaat er namelijk niet alleen om nu een hoge prijs voor de melk te maken, maar ook in de toekomst moet nog een redelijke valorisatie van de melk mogelijk zijn. Ik meen daarom dat ten minste evenveel aandacht geschonken moet worden aan de industrie die de melk verwerkt en de handel die de zuivelproducten verkoopt. De zuivelindustrie immers neemt in de zuivelkolom een sleutelpositie in, omdat die van de moeilijk hanteerbare

Zuivelpolitiek in de E.E.G.

en weinig duurzame melk produkten maakt, die in het economisch verkeer waarde hebben. Dit is nu de functie van deze industrie, maar deze taak moet zij ook in de toekomst verrichten in een zich snel veranderende maatschappij met o.a. snel veranderende behoeften van de consumenten. De aanpassing, technisch, organisatorisch en commercieel, van deze industrie aan deze veranderende omstandigheden dient op tijd te gebeuren. Het marktordenend beleid kan deze tijdige aanpassing bevorderen door enerzijds een zekere stabiliteit aan haar bestaan te verschaffen, doch anderzijds de noodzaak en de mogelijkheid voor initiatieven te laten bestaan. In deze evolutie speelt de handel een belangrijke rol als „trait d'union" tussen de behoeften en verlangens van de consumenten en de zuivelindustrie.

IS HET GESTELDE DOEL BEREIKT?

Gemeten aan het beperkte doel, dat in feite aan het zuivelbeleid is gegeven, nl. het behalen van de richtprijs, meen ik dat dit beleid tot dusver geslaagd mag heten. Aan het rapport van de Europese Commissie over de economische situatie in de zuivelsector in de Gemeenschap ontleen ik dienaangaande de gegevens; vermeld in tabel 1, waarin de melkprijs voor de veehouders voor het melkprijsjaar 1960/61 op 100 is gesteld.

TABEL 1.

Index melkrijzen af boerderij (melk met 3,7 pCt. vet)

	België	Frankrijk	Duitsland	Italië	Nederland	Luxemburg
1960/61	100	100	100	100	100	100
1961/62	100	104	105	102	98	104
1962/63	105	111	109	107	105	107
1963/64	117	115	115	119	110	115
1964/65	133	117	118	140	122	115
1965/66	137	117	120	141	125	115
1966/67	137	120	118	135	126	115

Men ziet dus dat vanaf het ogenblik, dat het E.E.G.-zuivelbeleid zijn schaduw (of licht, al naarmate men er tegenaan ziet) vooruit werpt, nl. in 1962/63, overal de melkprijs stijgt, voornamelijk in België, Italië en ons land. De cijfers voor 1966/67 hebben betrekking op de richtprijzen. Bij de beoordeling van deze cijfers dient men te bedenken dat, althans in ons land, de door de boeren werkelijk ontvangen prijs in het algemeen veelal boven de richtprijs ligt.

Ondanks de sterke stijging van de consumentenprijzen is het hoofdelijk gebruik van de voornaamste melk- en zuivelprodukten, gemiddeld uitgedrukt in volle-melk-equivalent, voor de hele Gemeenschap vrijwel gelijk gebleven. Tabel 2 geeft een beeld van de ontwikkeling van het hoofdelijk gebruik tussen 1960 en 1966 van enkele produkten.

TABEL 2.

Gebruik in kg per hoofd

Landen	Consumptiemelk		Boter		Kaas	
	1960	1966	1960	1966	1960	1966
België/Luxemburg .	110,4	116,8	9,3	7,9	5,8	6,0
Frankrijk	113,9	107,4	8,3	9,3	9,8	12,3
Duitsland	106,8	96,6	8,2	8,4	6,9	8,4
Italië	62,7	66,8	1,9	1,8	7,8	9,4
Nederland	178,2	155,4	5,2	4,4	8,3	8,6

In vrijwel alle landen is het hoofdelijk gebruik van consumptiemelk achteruit gegaan, terwijl het kaasgebruik overal is toegenomen. Het botergebruik in Frankrijk is ondanks de prijsstijging belangrijk toegenomen. Het gebruik van boter per hoofd in Nederland daarentegen is sterk gedaald.

Grosso modo is men erin geslaagd de consumenten in de Gemeenschap voor de meeste zuivelprodukten de kostprijs te laten betalen. Een stabiele markt is, zoals te verwachten was, echter niet bereikt. Door een sterke toename van de melkproductie, maar een onvoldoende toename van het gebruik (alleen veroorzaakt door de bevolkingstoename), is er een overschot ontstaan dat niet tegen de kostprijs op de gemeenschappelijke markt kon worden afgezet. De productie van koemelk nam in de Gemeenschap van 63 mln. ton in 1960 tot 71 mln. ton in 1966 toe. Men zou met een dergelijke toename van de productie rekening hebben moeten houden. In het rapport *Het gemeenschappelijke zuivelbeleid in de landen van de Europese Economische Gemeenschap*, dat het Produktschap voor Zuivel in januari 1960 in de vier talen van de Gemeenschap liet verschijnen, is op een mogelijke sterke stijging van de productie gewezen. De verwachting werd uitgesproken dat aan het einde van de overgangperiode, toen nog 1972, een productie van 76 mln. ton „geenszins uitgesloten" moest worden geacht. Dit rapport wees er ook op, dat vooral een te verwachten toename van de aflevering van melk aan de fabriek het aanbod van zuivelprodukten aanmerkelijk zou vergroten. Aan de afzet van deze toenemende stroom van zuivelprodukten werd de nodige aandacht besteed. Het veronderstelde, „dat het uiteindelijk zal gaan om de additionele afzet van een pakket melk- en zuivelprodukten, dat 300.000 à 400.000 ton melkvet bevat".

Met betrekking tot het geadviseerde prijsbeleid ging men uit van de noodzaak, door middel van de prijs zowel de opbrengst per eenheid als de totale afzet te bepalen. Het Bestuur van het Produktschap, dat in november 1959 dit rapport had vastgesteld, hield toen nog rekening met de mogelijkheid, dat de op deze wijze bepaalde prijzen onvoldoende zouden zijn om aan de veehouders, de industriëlen en de handelaren een redelijk inkomen te verschaffen. In het rapport werd bij de opsomming van de middelen die in het E.E.G.-gebied dienden te worden toegepast, o.a. het volgende genoemd;

„het verlenen van toeslagen uit algemene middelen, voor zover de landbouwers, de verwerkende industrie en de handel geen inkomen zouden ontvangen overeenkomstig de maatschappelijke waarde der aangewende produktiefactoren (arbeid, kapitaal, grond en ondernemerschap) met dien verstande dat in dergelijke omstandigheden dient te worden overwogen, in hoeverre wellicht tot heroriëntering van de aanwending der produktiefactoren zal moeten worden overgegaan”.

Ook latere ramingen gaven steeds aan dat men met operationele prijzen op basis van de richtprijs in toenemende mate met overschotten te maken zou krijgen.

TOENEMENDE OVERSCHOTTEN; AFZET IN ONTWIKKELINGSLANDEN

Het vetoverschot is nu manifest geworden in de vorm van een boteroverschot van 130.000 à 150.000 ton, maar in feite gaat het om een melkoverschot. De afzet van mager melkpoeder aan de veevoederindustrie tegen lagere prijs dan voor menselijke consumptie betekent, dat voor dit poeder de kostprijs niet wordt betaald en is daarom in strijd met het beginsel dat de consument de kostprijs moet betalen. Indien dit voor alle zuivelprodukten moet gebeuren, zie ik niet in waarom het anaëmisches kalfsvlees de consument gesubsidieerd moet worden voorgezet. Overigens is de ontwikkeling van de magere-melkpoederproduktie zo, dat het volgend jaar deze overschotsituatie manifest zal worden.

Indien de cijfers, die het rapport van de Europese Commissie geeft over het gebruik van volle melk, ondermelk enz. voor veevoeding (tabel 3), de best mogelijke zijn, dan is de vervanging van volle melk voor dit doel door kunstkalvermelk aan te merken als de oorzaak van het boteroverschot.

TABEL 3.

Tot veevoeder verwerkte melk in de Gemeenschap 1960-1967
(in mln. ton)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967a)
Volle melk b)	10,0	9,8	9,6	9,3	8,9	8,5	8,0	7,5
Magere melk, totaal	17,5	17,3	17,5	18,3	19,4	19,8	19,4	20,0
waarvan								
— als bijproduct op landbouwbedrijven	3,8	3,8	3,7	3,7	3,4	3,6	3,5	3,5
— terugverkochte vloeibare magere melk van de zuivelfabrieken	11,5	11,2	11,1	10,1	9,5	8,9	8,0	7,5
— in de vorm van magere melkpoeder	1,3	0,7	0,5	1,6	1,7	1,7	0,8	0,7
— in de vorm van mengvoeders	0,9	1,6	2,2	2,9	4,8	5,6	7,4	8,3
Totaal	27,5	27,1	27,1	27,6	28,3	28,3	27,4	27,5

a) Raming.

b) Volgens berekeningen van de afdeling melkprodukten.

Het valt op dat de behoefte aan melk voor veevoederdoeleinden over de in beschouwing genomen jaren blijkbaar gelijk is. Verminderd is echter het melkvetgehalte van die plas. Dit betekent, dat in 1967 t.o.v. 1960 per saldo 90.000 à 100.000 ton melkvet meer in produkten voor menselijke consumptie moest worden verwerkt. Enige twijfel is echter wel gerechtvaardigd of de cijfers betreffende het volle-melkgebruik op de boerderij, welke het rapport vermeldt, wel de best mogelijke zijn. Het Bureau voor de Statistiek

der Europese Gemeenschappen geeft namelijk voor de jaren 1960 tot en met 1965 verbruikscijfers die zich bewegen om de 10 mln. ton, zonder dat van een duidelijk dalende tendens kan worden gesproken. Het lijkt evenwel geen twijfel dat de produktie van kunstmelkvoeder sterk is toegenomen en dat dit produkt, zowel door het gebruik van goedkope plantaardige en dierlijke vetten als door het subsidiëren van het melkeiwit — dus langs twee wegen — in een uiterst gunstige concurrentiepositie is geplaatst ten opzichte van de volle melk.

Naar mijn mening dient zo snel mogelijk een einde gemaakt te worden aan de subsidiëring van ondermelk in welke vorm dan ook voor veevoeding. De betere valorisatie die zodoende voor de vetvrije droge stof van de melk ontstaat, laat dan een verlaging van de boterprijs toe, waardoor de stabilisatie van de botermarkt wordt bevorderd. De E.E.G.-politiek is tot dusver evenwel net van een tegengestelde prijsstelling uitgegaan. Er is krachtens dit beleid steeds gestreefd naar een zodanige prijs voor boter, door middel van inleveringsprijs en stockage-regeling, dat de consument de kostprijs moest betalen, terwijl het magere melkpoeder door middel van een verlaagde drempelprijs en een zgn. denaturatietoeslag, behalve voor menselijke consumptie minder dan de kostprijs opleverde. Op directe of indirecte wijze is het gebruik van mager melkpoeder in veevoeder dus gesubsidieerd. In plaats van deze subsidiëring zou ik, de melkproduktie als gegeven beschouwend, ter ondersteuning van de zuivelmarkt een beleid willen zien, dat melk- en zuivelprodukten (het zal voorlopig wel voornamelijk mager melkpoeder zijn) op de markt aankoopt ten behoeve van ontwikkelingslanden.

Ondanks eventuele structuurmaatregelen gericht op vermindering van de melkproduktie, moeten we de eerstkomende jaren nog rekening houden met een toenemende melkproduktie. Verschillende vormen van afzet van deze aangekochte voorraden zijn praktisch mogelijk. In de eerste plaats is er behoefte aan mager melkpoeder bij de verschillende „milkschemes” in India, Pakistan en eventueel elders. Dit jaar was er alleen in India al een ongedekte behoefte van 16.000 ton mager melkpoeder. Daardoor was er een ernstige stagnatie opgetreden in de melkvoorziening in steden, waar men enige jaren geleden een „milkscheme” was begonnen. De verkoop zou kunnen plaatsvinden tegen betaling van rupees, die later weer gebruikt zouden kunnen worden voor de nieuwbouw, uitbreiding of verbetering van deze „schemes”. Een deel van deze produkten zou gebruikt kunnen worden als bijdrage in natura van de E.E.G. aan het wereldvoedselprogramma, Unicef en andere internationale organisaties. Ik ben ervan overtuigd dat dit, zowel politiek als economisch gezien, een verantwoorde besteding zou zijn van het geld uit het E.O.G.F.L.

Afgezien van de bijdrage die langs deze weg geleverd kan worden aan de economische ontwikkeling van deze landen, is het mogelijk dat men markten ontwikkelt die op den duur voor de Europese zuivelindustrie van belang kunnen zijn. We moeten in dit verband niet alleen aan de traditionele zuivelprodukten denken, maar onderzoeken welke produkten het beste passen in de bestaande eetgewoonten. Ik zou daarom dit afzetbeleid, gericht op de ontwikkelingslanden, gepaard willen doen gaan met technische en markt-research. Door anderen, Amerikanen, Australiërs en Nieuw-Zeelanders, is al het een en ander op dit gebied gedaan. Contact en zo mogelijk samenwerking met hen zou door de E.E.G. mijns inziens moeten worden gezocht.

Ir. B. van Dam

MISHANdeling van het nationaal inkomen

„De produktiemachine van een welvaartsstaat (maakt) niet alleen schaarse goederen minder schaars, maar ook vrije goederen schaars”. Aldus Drs. R. Hueting in zijn bijdrage „Welvaartsparadoxen” aan het speciale nummer *De kosten van economische groei* van *E.-S.B.* van 20 maart 1968. Nu is het muteren van vrije in economische goederen als gevolg van de economische groei geen specifiek verschijnsel van de huidige welvaartsstaat. Men denke slechts aan het drinkwater dat in de industrielanden reeds in een vrij ver verleden deze mutatie doormaakte. Daar de economie zich nu eenmaal uitsluitend met economische goederen bezighoudt, wordt het bedoelde fenomeen, precies als de introductie van andere nieuwe (economische) goederen, zoals de kleurentelevisie, door de economist als welvaartsvermeerdering gecalculeerd. En in de nationale rekeningen paraïsseren de voortdurend toenemende investeringen ten behoeve van de voorziening in de voormalig vrije goederen dan ook als bestanddelen van nationaal produkt en nationaal inkomen.

Zowel Drs. Hueting als Prof. Pen — in zijn artikel *Groeipessimisme* in hetzelfde nummer — tekenen hier tegen bezwaar aan. Eerstgenoemde tilt echter duidelijk het zwaarst aan deze onvolkomenheid in de nationale boekhouding en wil dan ook op de berekening van het nationaal inkomen een aantal correcties aanbrengen. Deze komen er, kort gezegd, op neer dat hij de produktiekosten van voormalig vrije goederen van het nationaal inkomen wil aftrekken, en dat — van zijn standpunt uit terecht — onafhankelijk van het feit of deze goederen al of niet reeds geproduceerd worden. In het laatste geval moet hij dus een fictieve kostenraming opstellen. Nu heeft schrijver dezes; eerlijk gezegd, ook wel eens met deze gedachten gespeeld, maar hij is daarbij tot de wellicht niet zeer verrassende conclusie gekomen dat een en ander volkomen onbegonnen werk is.

Wanneer we bedenken hoe moeilijk het in de praktijk reeds blijkt te zijn om bij de berekening van het nationaal inkomen met in wezen veel eenvoudiger complicaties, zoals de niet in dienstverband verrichte huishoudelijke arbeid en de hoeveelheid genoten vrije tijd, rekening te houden, dan moet ons bij de hier gesuggereerde berekeningen de moed wel geheel in de schoenen zinken. Daar het vrijwel nooit zo is dat bepaalde voorzieningen — zowel private als collectieve — uitsluitend ter compensatie van groei-„diseconomies” plaatsvinden, ontstaat een in beginsel onoplosbaar toerekeningsvraagstuk. Het is trouwens al moeilijk genoeg de „diseconomies” van de economische groei zelf te scheiden van die welke louter het gevolg van de bevolkingstoename zijn, een omstandigheid waarop onlangs Prof. Dr. F. Hartog in dit tijdschrift nog wees ¹⁾. Ook rijst de vraag hoe ver we terug moeten gaan in het verleden bij het opsporen van voormalig vrije goederen. Ik neem aan dat niemand de drinkwaterleiding uit de nationale rekeningen wil schrappen, maar van welk tijdstip af moeten de maatschappelijke kosten van het urbanisatieproces in mindering van het nationaal inkomen worden

gebracht? Het zal ten slotte duidelijk zijn dat we bij het evalueren van (nog) niet gecompenseerde „diseconomies” (die inderdaad wel ongeveer allemaal in het omzetten van vrije goederen — zuiver water, zuivere lucht, stilte, privacy enz. — in economische goederen vertaald kunnen worden), helemaal alle grond onder de voeten verliezen. Laat ons nuchter blijven; de berekening van ons nationaal inkomen bevat reeds meer dan genoeg arbitraire elementen.

Dit alles doet natuurlijk niets af aan de waarde van Hueting's suggestie als gedachte-experiment. Wellicht heeft hij het ook uitsluitend als zodanig bedoeld. Waarvoor is namelijk Hueting — en misschien ook Pen — bevreesd? Dat het op de traditionele wijze berekende nationaal inkomen als richtsnoer voor ons welvaartsstreven zodanig tekort schiet, m.a.w. dat ons nationaal inkomen en onze welvaart zodanig uiteen gaan lopen, „dat we een punt (zouden kunnen) hebben bereikt waarop we al werkend en ploeterend en ondanks al onze produktiviteitsverbeteringen in feite in welvaart achteruitgaan”. Betekent verwerping van de voorgestelde correcties op het nationaal inkomen nu niet dat dit gevaar althans theoretisch bestaat? Mijns inziens zal het zo'n vaart niet lopen. Uiteraard is bestrijding van de „disutiliteiten” noodzakelijk, maar — en nu kom ik eindelijk tot wat bedoeld is als de pointe van dit verhaal — ik geloof niet dat zij achterwege behoeft te blijven ook wanneer we uitsluitend op het traditionele nationaal inkomen als kompas blijven varen.

Er is namelijk nog een aspect aan deze hele zaak dat in de beschouwingen over de kosten van de economische groei — en ook in het speciale nummer van *E.-S.B.* — dunkt me wat in de verdrukking is geraakt en dat is de negatieve invloed van al die „disutiliteiten” op de arbeidsproductiviteit. Recente onderzoeken wijzen in de richting van een tot dusver sterk onderschatte positieve invloed van verbetering in woonklimaat, recreatiemogelijkheden, medische zorg enz. op de produktiviteit ²⁾. Dit betekent dat de opgeroepen „disutiliteiten” — ook zonder correcties — wel degelijk in het nationaal inkomen tot uitdrukking komen en wel door de stijging daarvan af te remmen. Het betekent tevens dat het redresseren van de door de economische groei veroorzaakte verstoringen in het leefmilieu wel eens het meest effectieve middel zou kunnen zijn om het nationaal inkomen te verhogen, hetgeen in belangrijke mate een eerherstel van dit laatste als richtsnoer voor ons economisch handelen zou inhouden ³⁾.

R. Iwema

¹⁾ Zie *De kosten van economische groei* in *E.-S.B.* van 1 november 1967.

²⁾ Behalve het werk op dit gebied van het United Nations Research Institute for Social Development in Genève, noem ik L. S. Burns „Housing as social overhead capital” in *Essays in urban land economics*, Los Angeles 1966 en L. H. Klaassen: *Amenities in Area Economic Growth*, O.E.C.D., Parijs 1968 (nog niet gepubliceerd).

³⁾ Alleen voor het leefmilieu van de post-actieven, wier produktievermogen niet meer interessant is, vrees ik het ergste.

Dienstplichtbelasting

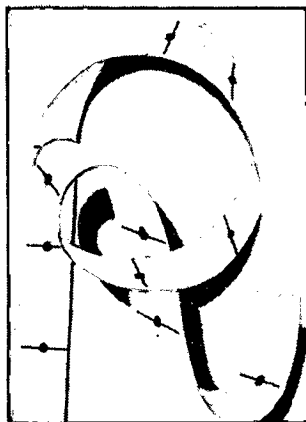
In *E.-S.B.* van 28 februari 1968 houden Drs. A. A. Soetkouw en H. Volten een pleidooi voor het invoeren van een dienstplichtbelasting. Toen ik dit artikel las, dacht ik een moment een nummer van *E.-S.B.* van het begin van deze eeuw te lezen, maar dat kon niet, want zó oud is *E.-S.B.* nog niet. Het pleidooi voor, in het kort gezegd, „dienen of betalen” doet mij — naar ik meen niet ten onrechte — denken aan het verfoeilijke remplaçantensysteem, dat gelukkig lang geleden is afgeschaft.

Aan het voorstel van beide heren zijn naast principiële ook praktische bezwaren verbonden. Hoe hadden de schrijvers zich in hun systeem bijvoorbeeld een oplossing gedacht voor degenen die in verband met kostwinnerschap

worden vrijgesteld? Komen dezen voor vermindering of vrijstelling van dienstplichtbelasting in aanmerking?

Een veel betere oplossing van het probleem lijkt mij, dat wij ertoe overgaan de kostbare apparatuur waarmee een modern leger is uitgerust (voor de luchtmacht en de marine geldt dit in nog sterkere mate), uitsluitend te laten bedienen door beroepskrachten. Dezen zullen voor een deel uit kortverbanders moeten bestaan, omdat voor verschillende taken in het leger er — net als bij beroepsvoetballers — een leeftijdsgrens is, waarboven de prestaties sterk afnemen. Wij krijgen dan weliswaar een kleinere, maar in ieder geval ook een efficiëntere, krijgsmacht.

Voor zover de kosten hiervan hoger zijn dan in de huidige situatie, zullen de meerdere kosten niet ten laste van een bepaalde groep mogen komen, maar door de gehele bevolking moeten worden gedragen. Hiertegenover staat bovendien winst voor onze economie, omdat nu niet een groot aantal jongeren gedurende lange tijd aan het pro-

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

•

ROELANTS

SCHIEDAM

afd. waarde-drukwerk

Blijf bij!
Lees „E.-S.B.”

KNIGHT WEGENSTEIN

Wij zijn een vooraanstaand internationaal adviesbureau voor management en techniek.

Voor één van onze Nederlandse relaties, die actief is op het gebied van opslag en vervoer, met het hoofdkantoor in het westen van Nederland en vestigingen in vele Nederlandse en Europese steden, zoeken wij een

ECONOOM

- met een opleiding op academisch niveau
- minimaal 5 jaar ervaring in **marktonderzoek**
- bij voorkeur met ervaring op het gebied van **vervoers-economie**
- de kandidaat moet samenwerken met een operations research specialist om economische modellen op te zetten.

Belangstellenden worden verzocht zich schriftelijk in verbinding te stellen met ons hoofdbureau voor Europa:

KNIGHT WEGENSTEIN A.G.
Titlisstrasse 48,
Zurich-8032
Zwitserland

duktieproces worden onttrokken. Tot het tijdstip waarop deze m.i. optimale situatie zal zijn bereikt, zal de beloning voor degenen, die moeten dienen ten minste zodanig moeten zijn, dat zij hieruit hun normale uitgaven kunnen bekostigen. Bij het verlaten van de dienst zal bovendien een zodanige uitkering moeten worden verstrekt, dat de dienstplichtigen in staat zijn hun her-entree in de burgermaatschappij te maken zonder hiervoor een beroep op hun ouders behoeven te doen. Ik betreur het dan ook zeer dat de regering gemeend heeft de verdere verbetering van de beloning van de dienstplichtigen nog niet in 1968 in te moeten voeren.

H. Bamberg

Naschrift

De zienswijze, dat een niet op dienstplicht gebaseerde legervorming de voorkeur verdient, is in belangrijke mate juist. Een der ondergetekenden heeft op een eerder moment in *E.-S.B.* deze visie nader uitgewerkt. In het artikel, waarop de heer Bamberg reageert, werd een andere problematiek aangesneden, uitgaande van de feitelijke omstandigheid, dat legervorming zonder dienstplicht thans niet mogelijk is, omdat nog onvoldoende beroepsmilitairen

kunnen worden geworven. Het actuele vraagstuk is, welke maatregelen nodig zijn ter voorkoming van een situatie, waarbij een in naam algemene dienstplicht in feite op min-
r^op dan eenderde van betrokkenen zal gaan drukken.

De oplossing te zoeken in een beroep op de algemene middelen is wellicht een eenvoudige, maar daarom nog niet een meest juiste uitweg. Er is geen logisch verband, eerder strijdigheid, tussen het leggen van een wettige last op allen en het uitbreiden van een beloning voor hen, op wie de last komt te rusten wanneer niet meer van allen die dienstvervulling wordt gevraagd. Er is wel een duidelijk verband zichtbaar tussen enerzijds de kleiner wordende wereld, de verschuiving van nationaal naar mondiaal denken en anderzijds de omzetting van een nationale plicht in een internationaal gericht offer. In dit opzicht heeft het door ons neergelegde voorstel een grote rechtvaardigheidsgrond, die niet ieder in gelijke mate zal aanspreken — al verhelen wij niet te hopen op positieve reactie van de tegenwoordig zo principiële bezige jongerenorganisaties. Juist omdat een beginsel van hoge orde in het geding is, menen wij dat het niet juist is de discussie reeds bij de aanvang ondoorzichtig te maken door te treden in het vlak van de uitvoering.

A. A. Soetekouw
H. Volten

Het **PRODUKTSCHAP VOOR PLUIMVEE EN EIEN** vraagt een

ECONOMISCH MEDEWERKER

Gezocht wordt een academisch gevormd **econom**, met belangstelling voor de agrarische veredelingssector of een **landbouwkundig ingenieur** met economische specialisatie.

Leeftijd tot $\pm$ 35 jaar.

Hij zal onder meer worden belast met:

onderzoek en analyse van algemene economische trends, productie- en consumptie-ontwikkelingen van de produkten uit de pluimveehouderijsector, marketingproblemen, E.E.G.- en andere internationale aangelegenheden. Vaardigheid in mondelinge en schriftelijke kennisoverdracht noodzakelijk; spreek- en schrijfvaardigheid in de moderne talen gewenst.

Salarisgrenzen voor deze functie (afhankelijk van leeftijd en ervaring: f 1320,— tot f 2194,— per maand met mogelijke uitloop tot f 2514,— per maand (exclusief 6 procent vakantietoelage).

Kandidaten dienen bereid te zijn zich eventueel aan een psychotechnisch onderzoek te onderwerpen.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Produktschap voor Pluimvee en Eieren, Utrechtseweg 31 te Zeist, onder vermelding op het couvert: „In handen van de voorzitter“.

SYSTEME- PROGRAMMEUR

heeft nog tijd beschikbaar om te programmeren. Ervaring op IBM 1401-1410 en in COBOL-IBM en -CD.

Brieven onder no. ESB 14-1, postbus 42, Schiedam.

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

Mededelingen

INTERNATIONAL ECONOMIC ASSOCIATION

De International Economic Association organiseert van 2-7 september 1968 in Montreal een congres over „The future of international economic relations”. Dit congres is toegankelijk voor alle leden van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde.

Het programma ziet er als volgt uit:

Monday 2 September
Morning H. Myint (London School of Economics)
International Trade and the Developing Countries

Afternoon Organization Session for afternoon Round tables
Presidential Address by Paul A. Samuelson (Massachusetts Institute of Technology)

Tuesday 3 September
Morning H. Johnson (London School of Economics and Chicago)
The Theory of International Trade

Afternoon Round table discussions on International Trade and the Developing Countries, and on the Theory of International Trade

Wednesday 4 September
Morning A. Nove (Glasgow), I. Vajda (Budapest)
The Problems of East-West Trade
(Afternoon free)

Thursday 5 September
Morning G. Ohlin (Stockholm)
International Trade in a non-Laissez-Faire World
A. Marchal (Paris)
The Problems of the Common Market

Afternoon Round table discussions on the Problems of East-West Trade, and on International Trade in a non-Laissez-Faire World

**U wilt
mijnheer
zelf
spreken?**

en liefst in zijn vertrouwde stoel? Dat kan!

Een zeer zorgvuldig voorbereid lezerskringonderzoek heeft namelijk niet alleen geconstateerd dat E.-S.B. bij de leiding van het Nederlands bedrijfsleven bijzonder goed is ingevoerd, maar ook dat het blad zeer algemeen gelezen wordt.

De sterke toename van het advertentievolume van E.-S.B., is dan ook niet „zomaar” tot stand gekomen.

Wij zenden u dit lezerskringrapport (71 pagina's) gaarne ter inzage, in de overtuiging dat u zich dan E.-S.B. zult weten te herinneren als u iets te zeggen heeft, wat mijnheer zelf moet weten.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam

Hoogovens IJmuiden vraagt voor haar afdeling VERKOOP enkele

**ervaren
commerciële
medewerkers**

Het ligt in de bedoeling aan ieder van hen na een inwerkperiode de leiding te geven over een deel van het Verkoopkantoor voor walsenijproducten.

Dit kantoor verzorgt, in nauwe samenwerking met andere afdelingen, de verkoop van plaat- en profielstaal in vele variëteiten in binnen- en buitenland.

In verband hiermede is, behalve een vooropleiding op tenminste middelbaar niveau, een goede kennis van de moderne talen vereist.

Aan gegadigden met een academische opleiding of met ervaring op het gebied van de verkoop van staal zal speciale aandacht worden geschonken.

Leeftijd: bij voorkeur tussen 30 en 40 jaar.

Sollicitaties met beschrijving van opleiding en ervaring worden, onder vermelding van ons nummer ED 72, ingewacht bij de afdeling Personeelsvoorziening (Hoofdkantoor). Nadere inlichtingen worden desgewenst telefonisch verstrekt door de heer Van Kleef, telefoon 02510-91259.

HOOGOEVENS IJMUIDEN

Friday 6 September

Morning Tibor Scitovsky (Berkeley, California)
International Liquidity and Basic-Mechanism Reform

Afternoon Round table discussions on International Liquidity and Basic-Mechanism Reform

Saturday 7 September

Morning Summary Reports by five Chairmen of afternoon Round tables

Noon Close of Congress

Some 40 to 50 experts are being asked to contribute to the program by opening discussions, organising round tables and in other ways. Among those who have already accepted are J. Bénard, K. Boulding, R. E. Caves, E. D. Domar, M. Friedman, M. Kemp, C. P. Kindleberger, F. Machlup, J. M. Montias, J. Rueff, R. Triffin.

Nadere inlichtingen over het congres zijn te verkrijgen bij het bureau van de International Economic Association: 92, rue d'Assas, Paris 6°, France.

VERENIGING VOOR BELASTINGWETENSCHAP

De Vereniging voor Belastingwetenschap zal op zaterdag 27 april 1968 een algemene ledenvergadering houden in de Beatrixzaal van het Groothandelsgebouw te Rotterdam. Aanvang 10 uur. De agenda vermeldt o.a. lezingen van de heren Mr. C. P. Tuk en Mr. A. E. de Moor over de B.T.W., gevolgd door debat, en een debat over het tweede conceptantwoord aan de Minister van Binnenlandse Zaken in verband met de adviesaanvraag betreffende de „proeve van een nieuwe Grondwet”.

Het Koninklijk Technicum PBNA is in de wereld van het schriftelijk en bedrijfs onderwijs een vertrouwde naam. Tienduizenden cursisten vrouwen hun opleiding toe aan dit instituut. Met ca. 500 Nederlandse ondernemingen bestaan vaste relaties in verband met op-het-bedrijf-gerichte bijzondere leergangen.

Gezien de toenemende onderwijsbehoeften, fascinerende onderwijsontwikkelingen en internationale activiteiten, zoekt PBNA een dynamisch

staffunctionaris financieel-economische zaken

Tot zijn taak zal ondermeer behoren:

1. Het adviseren van de directie bij het vaststellen van het financieel-economisch beleid.
2. De leiding van alle financiële en bedrijfseconomische werkzaamheden.
3. De bewaking van de administratieve organisatie en de interne controle.
4. De coördinatie en interpretatie van de interne berichtgeving.
5. De controle op de uitvoering van het financieel-economische beleid bij de dochterondernemingen.

Plaats in de organisatie/revenuen

In de organisatie van PBNA zal de aan te stellen functionaris rechtstreeks onder de directie ressorteren. Over salaris, pensioenregeling en andere faciliteiten zullen in een eventueel sollicitatiegesprek alle details worden medegedeeld.

Opleiding/ervaring/leeftijd

In verband met het gewicht dat wij hechten aan deze functie staat reflecteren open voor een registeraccountant of een bedrijfseconoom. Voor beiden geldt dat zij ervaring hebben opgedaan in een vergelijkbare functie en dat zij bekend zijn met moderne administratie-technieken.

De leeftijd stellen wij op ca. 35 jaar.

Wij verzoeken u uw sollicitatiebrief eigenhandig te schrijven. U kunt hem richten aan de Directie van PBNA, met op de envelop "Vertrouwelijk, SFEZ". U moet wel rekening houden met een psychotechnisch onderzoek en een keuring.

Koninklijk Technicum PBNA
Velperbuitensingel 6
Arnhem

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

Zoals ik in de vorige kroniek heb beschreven, werkten in de op 18 maart eindigende week drie factoren ten gunste van een verruiming van de geldmarkt, nl. de daling van de bankpapiercirculatie, het overschot van betalingen boven ontvangsten van de Staat en een stijging van de deviezenreserve van De Nederlandsche Bank. Een ongewone mutatie op de rekening van „andere ingezetenen” duidde erop, dat niet het gehele bedrag voortvloeiende uit de wijziging in de drie genoemde posten de markt ten goede is gekomen. In de op 25 maart eindigende zevendaagse periode toonden de omvang van de bankbiljettencirculatie en het tegoed van het Rijk bij de Centrale Bank slechts beperkte bewegingen. De deviezenvoorraad van De Nederlandsche Bank daalde echter, maar het verkrappende effect hiervan werd grotendeels gecompenseerd door het wederom teruglopen van de post „andere ingezetenen”. Inmiddels heeft de invloed van de ultimostijging van de bankpapiercirculatie zich weer doorgezet waardoor, wellicht mede door een invloed uitgaande van de Schatkist, de markt de afgelopen week verkrapte. In de laatste dagen der maand maart vond dan ook een verhoging van het tarief voor daggeld plaats, nl. in drie etappes van $1\frac{1}{2}$ pCt. tot $4\frac{1}{2}$ pCt. op 29 maart.

De cijfers over januari 1968 van de handelsbanken kenmerken zich door een sterke groei van het buitenlandse actieve bedrijf, nl. met f. 393 mln., waarvan het grootste deel betrekking heeft gehad op een toeneming van de uitzettingen op de buitenlandse geldmarkten (in het bijzonder Euro-currency markten) en een gematigde expansie in het bruto actieve binnenlandse bedrijf. De kredietverlening aan de particuliere sector nam met f. 186 mln. toe, waarbij het middellange krediet zelfs met f. 27 mln. daalde. De banken verhoogden het aanbod op de binnenlandse kapitaalmarkt met f. 68 mln.

De deelneming van de AMRO-Bank in een buitenlandse bank (tezamen met de drie banken Deutsche Bank, Midland Bank, Société Générale de Banque, waarmee deze instelling reeds jarenlang nauwe betrekkingen onderhoudt onder de naam Europese Advies Commissie) is op zichzelf niet nieuw. De AMRO-Bank heeft al lange tijd een vestiging in België (Amsterdamsche Bank voor België), een instelling gespecialiseerd in de financiering van diamanttransacties. De Algemene Bank Nederland exploiteert sinds jaar en dag een eigen kantoor in New York. Het belangwekkende zit in het gezamenlijk optreden van Europese banken in de Verenigde Staten, een bijzonder moeilijk land om te bankieren.

KAPITAALMARKT

De eerste cijfers in 1968 over de spaargelden liggen aan de hoge kant. De traditionele spaarbanken boekten namelijk in januari en februari een spaarverschil van f. 338 mln. tegen f. 245 mln. in de eerste twee maanden van vorig jaar. De handelsbanken zagen in januari hun spaartegoeden met f. 106 mln. oplopen. De toeneming van de spaartegoeden bij een deel der instellingen, via

welke het totale bedrag der besparingen loopt, leidt nie tot een daling van de kapitaalrente. Het tegendeel is het geval. Het eerste kwartaal van 1968 begon met een rentevoet voor langlopende staatsleningen van 6,30 pCt. Sindsdien hebben stijgingen overheerst, waardoor eind maart de rente op een niveau van 6,44 pCt. is aangekomen.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1953 = 100)	29 dec. 1967	H. & L. 1968	22 maart 1968	29 maart 1968
Algemeen	374	386 — 359	376	386
Internationale concerns	514	555 — 495	535	555
Industrie	357	359 — 341	342	347
Scheepvaart	109	113 — 107	109	110
Banken en verzekering	185	200 — 179	190	200
Handel enz.	168	170 — 160	160	164

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a)

Kon. Petroleum	f. 155,60	f. 152,50	f. 157,70
Philips	f. 127,40	f. 125	f. 131,20
Unilever, cert.	f. 108,40	f. 117,20	f. 124,25
Zout-Organon	f. 160	f. 162,30	f. 161,80
Hoogovens, n.r.c.	f. 125,40	f. 120	f. 124,50
A.K.U.	f. 66	f. 72	f. 74,35
AMRO-Bank	f. 47,20	f. 47,20	f. 48
Nat. Nederlanden	619	663	722
K.L.M.	f. 276	f. 164,20	f. 178,50
Robeco	f. 228,40	f. 227	f. 219,90

New York

Dow Jones Industrials	905	825	841
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand

Langlopende staatsobligaties b)	6,27	6,41	6,44
Aandelen: internationalen b) ..	4,0	.	.
lokalen b)	4,2	.	.
Disconto driemaands schatkist- papier	4 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{3}{8}$	4 $\frac{3}{8}$

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.
c) 29 februari.

C. D. Jongman

(I.M.)

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14
vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen
van Arnhem, Baarn, Dordrecht, Eindhoven, Groningen,
Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum en
Rotterdam.

Wij leveren nu ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eersteklas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

N.V. LEVENSVZERKERINGMAATSCHAPPIJ BTL

een sterk expansief levensverzekeringsbedrijf met een verzekerd bestand van ruim
1,5 miljard gulden
vraagt

EEN JONG ACADEMICUS

ter versterking van de leiding van haar verkooporganisatie.

Zijn taak zal omvatten :

- het geven van leiding aan en het stimuleren van de eigen buitendienstorganisatie, bestaande uit een veertigtal leveninspecteurs;
- het onderzoeken van ontwikkelingen in de behoeften aan risicodekking en van wijzigingen in spaargewoonten en het ontwerpen van aangepaste verzekeringsconstructies.

De aan te stellen functionaris zal dienen te beschikken :

- over inventiviteit, gemakkelijke omgangsvormen, goede uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift en gevoel voor samenwerking in teamverband, zulks te meer daar de Levensverzekeringmaatschappij BTL op het terrein van de acquisitie nauw samenwerkt met 4 zelfstandige schadeverzekeringmaatschappijen.

De voorkeur gaat uit naar een jurist of econoom met enige praktijkervaring op het terrein van de verkoop, bij voorkeur in de verzekeringsbranche.

Aan deze zeer belangrijke functie is een adequate honorering verbonden met — bij gebleken geschiktheid — kans op snelle promotie.

Belangstellenden voor deze functie wordt verzocht zich rechtstreeks schriftelijk te wenden tot: Directie van de N.V. Levensverzekeringmaatschappij BTL, Nieuwe Parklaan 107, te 's-Gravenhage.

Sollicitaties worden strikt vertrouwelijk behandeld.

*Vraag eens proefnummers aan
voor uw kennissen
die „E.-S.B.” nog niet kennen*

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Tweemaandelijks tijdschrift
onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. Th. C. M. J. van de
Klundert,

Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. F. W. Rutten,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter :

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 36; voor
studenten f. 18.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door de uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

r**b**t

RAADGEVEND BUREAU DR. IR. A. TWIJNSTRA
adviseurs voor bedrijfsorganisatie in de bouwnijverheid

zoekt voor spoedige indiensttreding

organisatiedeskundigen

die zelfstandig adviezen uitbrengen aan:

- bedrijven, bureaus en instellingen in de bouwnijverheid inzake
  - het ondernemingsbeleid
  - de organisatiestructuur
  - de functionering van de organisatie
  - de bedrijfsinformatie
- deelnemers in de realisering van grote bouwprojecten inzake
  - de opbouw en werking van de tijdelijke organisatie
  - de opstelling van programma's van eisen
  - de coördinatie van voorbereiding en uitvoering
  - de begeleiding van de voortgang
  - de budgettering en kostenbewaking.

Tevens verrichten wij op de praktijk gerichte bedrijfsorganisatorische studies.

De bedrijfs- en projectorganisatie in de bouwnijverheid is in sterke ontwikkeling en leidt in toenemende mate tot de groei van het beroep van op dit gebied gespecialiseerde deskundigen.

Voor de vervulling van de vakatures denken wij aan

civiel ingenieurs en bedrijfseconomen,

die bij voorkeur over een aantal jaren praktijkervaring beschikken en zich als adviseur en organisator voor de toepassing van de bedrijfsorganisatie willen inzetten.

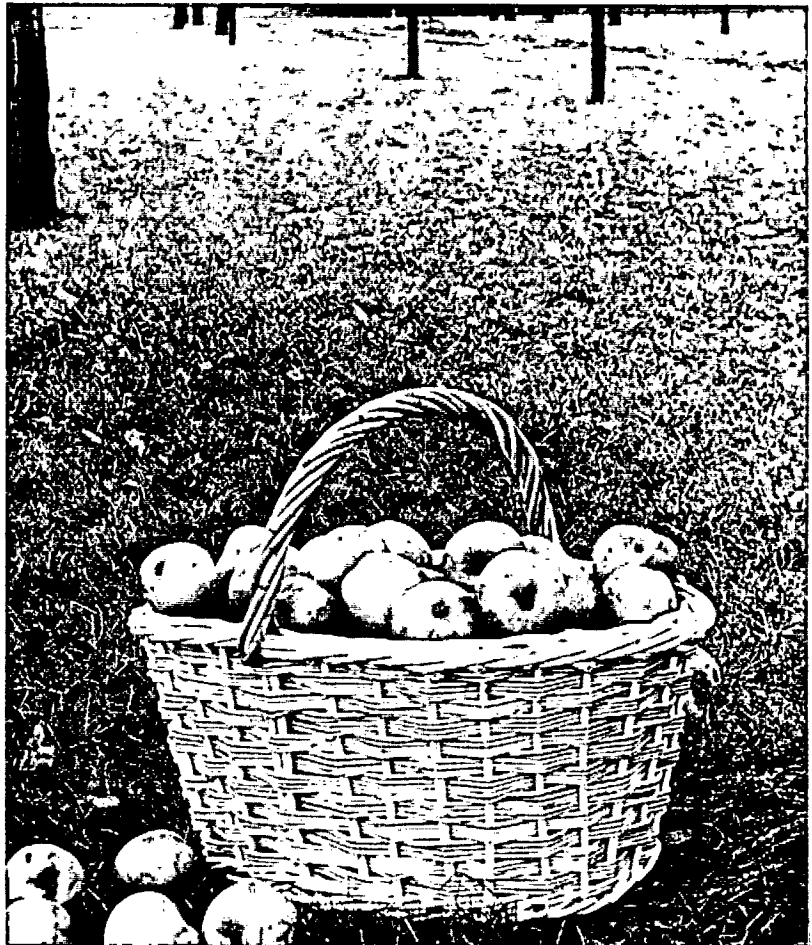
De aard van onze werkzaamheden houdt in, dat ruimschoots tijd voor studie beschikbaar is.

Sollicitaties, die vertrouwelijk worden behandeld, kunt u richten aan de heer Drs. A. Gudde, Raadgevend Bureau Dr. Ir. A. Twijnstra, Havezatelaaan 2 te Deventer, telefoon 05700 - 15970.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds E.-S.B. in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING E.-S.B., POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

SAMEN VERSLAAN WIJ DE DORST

Wij zijn werkgevers. Wij hebben te zorgen, dat er voor ons personeel een appeltje voor de dorst is: een pensioen bij ouderdom en invaliditeit.

Wij verzekeren hen en dragen het risico samen. Onderling. Als werkgevers onder elkaar maken wij een premiepot waaruit deze collectieve voorzieningen betaald worden.

Nu wij in deze tijd op de kleintjes moeten passen, is zo'n onderlinge verzekering dubbel welkom. Onze gepensioneerden plukken er de vruchten van.

Naast onze vereniging voor verzekering van collectieve pensioenvoorzie-

ningen, hebben wij ook andere onderlingen voor bedrijfsrisico's.

Voor verzekering tegen storm, molest, brand, W.A. Men kan lid zijn van de ene onderlinge zonder lid te moeten zijn van de ander.

Wél hebben zij samen één administratie, één beheer. Dat is Centraal Beheer, C.B., waarin de leden het zelf voor het zeggen hebben.

Wij blijven dus eigen baas. Speciaal bij schade en pensioen-uitkeringen zijn wij, daar heel content mee: wij zijn zeker van een prettige regeling.

Wie kan er nu toetreden tot zo'n vereniging? Eigenlijk elke werkgever met een gezond bedrijf. Die voorwaarde moeten wij stellen om onze leden te beschermen.

Maar verder is voor ons een florisant éénmans bedrijf niet geringer dan een middelgrote of grote onderneming. Centraal Beheer heeft op deze manier de "onderlingen" groot en sterk gemaakt.

En als u zelf aan het hoofd van zulk een florerende onderneming staat, is het verstandig eens met C.B. te praten.

Samen plukken wij er de vruchten van.

C.B.

CENTRAAL BEHEER VAN ONDERLINGEN VOOR VERZEKERING TEGEN BRAND, EN BEDRIJFSCHADE, MOLEST EN STORM, WETTELIJKE AANSPRAKELIJKHEID, AUTOMOBIELEN, TRANSPORTRISICO'S EN VOOR PENSIOENVERZEKERING, ALSMEDE DIENSTVERLENING D.M.V. ELEKTRONISCHE APPARATUUR. BOS EN LOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM-W. TEL. 13 49 71 POSTBUS 8400.

Sommige mensen vinden dat het Handelsblad zo weinig van leer trekt.

Die kritiek is juist. Van leer trekken ontaardt gauw in heksenjagerij en daar hebben we geen behoefte aan. We hebben de wijsheid niet in pacht. Het lijkt ons ook niet de eerste taak van een krant om tegen iets of iemand aan te schreeuwen, om je bloeddorstig in een strijd te werpen. Wel om alle belangen tegen elkaar af te wegen en alles zo volledig en obkjectief mogelijk uit de doeken te doen, zodat u uw eigen oordeel kunt vellen.

Wij hebben meningen, maar die zijn gebaseerd op feiten, niet op vooroordelen. Er zijn mensen, die ons hierom wat saai vinden. Zij kopen liever een krant die overwegend bestaat uit sensaties en liflafjes. Het zij zo. We moeten die mensen blijven teleurstellen. Kan niet anders. We blijven voorstanders van openhartige belangeloze informatie. Daar heeft u het meeste aan, denken we.

Wat is het Handelsblad eigenlijk voor een krant?

Ik wil het Handelsblad wel eens lezen.

- 8 weken voor f. 1,25 ter kennismaking (normaal betaalt u per week al f. 1,20).
 Een kwartaalabonnement à f. 15,50; om het Handelsblad over een langere tijd te kunnen beoordelen. Eerst krijgt u de krant 2 weken gratis, daarna gaat pas het abonnement in.

Streept u uw keuze even aan?

Naam:

Adres:

Plaats:

Datum:

Handtekening:

Stuur de bon aan: Abonnementen-afdeling Algemeen Handelsblad, Postbus 596, Amsterdam of bel 020-23 98 11.

55

Nieuwe Amsterdamsche Courant

ALGEMEEN HANDELSBLAD